

TIGHT BINDING BOOK

**TEXT PROBLEM
WITHIN THE
BOOK ONLY
TEXT FLY WITHIN
THE BOOK ONLY**

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_196105

UNIVERSAL
LIBRARY

M 212.3
B 57 B

M 1951

भागवत, राजाराम.

शिवालयी. व जनतेया
द्वारिद्वारो. एककल्पही. 1953.

OUP—391—29-4-72—10,000.

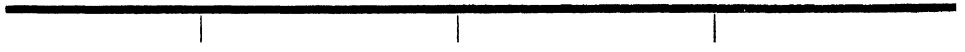
OSMANIA UNIVERSITY LIBRARY

Call No. **M 212.5** Accession No. **M 1951**
B57B

Author **भागवत राजाराम.**

Title **श्रीमद्भागवत व जननेत्रा हरिः**

This book should be returned on **1953** or before the date last marked below.

मुळें व त्याला त्या क्षेत्रांचें सिंहावलोकन जास्त चांगल्या रीतीनें करता येत असल्यामुळें, इतरांना ज्या गोष्टी दिसत नाहींत त्या गोष्टी ह्या माणसाच्या ध्यानांत येतात. लोकांच्या ऐहिक गरजांकडे थिऑसफी बिलकुल दुर्लक्ष करीत नाहीं. थिऑसफी ही एकच अशी आध्यात्मिक चळवळ आहे कीं, जी राजकारण-अर्थकारणाला स्वतःच्या कार्यक्षेत्रांत महत्त्वाचें स्थान देऊन विधायक सूचना करूं शकते. थिऑसफीच्या वाङ्मयांत राजकारण, अर्थकारण, हे विषय आलेले आहेत आणि जगांतील जनतेचें दारिद्र्य कसें घालवितां येईल याबद्दल थिऑसफिस्टांच्या सूचनाही आहेत. या विषयासंबंधाचें थिऑसफीचें विधायक म्हणणें काय आहे तें ऐकण्याची तुमची इच्छा असली तर तें तुमच्यासमोर मी मोठ्या आनंदानें मांडण्यास तयार आहे.^१ पण प्रथम मला सांगा कीं तुम्हां तरुणांना लोकांचें दारिद्र्य घालविण्याची मनापासून खरोखरीच तीव्र इच्छा आहे का ?

प्रश्नकार--अर्थात् तीव्र इच्छा आहे. कोणालाही दारिद्र्य नको असतें. आम्हांपैकीं अनेक दरिद्रि आहेत. कोणीही मनुष्य दरिद्रि नसावा असें आम्हांला वाटतें. सर्वांच्या दारिद्र्याची हकालपट्टी आम्हांला खरोखरीच करावयाला हवी आहे.

१ थिऑसफिकल सोसायटींत सर्वांना मतस्वातंत्र्य आहे. तेव्हां अमुक एक विचारसरणी सर्व थिऑसफिस्टांना मान्य आहे किंवा ती थिऑसफिकल सोसायटीची अधिकृत विचारसरणी आहे असें म्हणतां येणार नाहीं. ज्यांनी थिऑसफीचा अभ्यास केला आहे अशा माणसांना "माझ्या मते" अमुक एक विचारसरणी थिऑसफीला धरून आहे, इतकेंच म्हणतां येईल. पण ती विचारसरणी सर्व थिऑसफिस्टांना मान्य असलीच पाहिजे असा त्याचा अर्थ नाहीं. या पुस्तिकेंत जी विचारसरणी दिग्दर्शित केलेली आहे ती लेखकाच्या मते थिऑसफीय आहे; पण ती थिऑसफिकल सोसायटीवर बंधनकारक नाहीं हें वाचकांनीं लक्षांत ठेवावें.

थिअॅसफिस्ट—नीट विचार करून सांगा. मला अमुक गोष्ट हवी आहे असें जर मी म्हटलें तर ती गोष्ट मिळविण्याची जी साधनें आहेत तीं मी उपयोगांत आणीन, असा त्याचा अर्थ होतो. एखाद्या विद्यार्थ्याला विचारलें, कीं तुला परीक्षेत पास व्हायला हवें आहे का ? आणि समजा त्यानें 'हवें आहे' असें उत्तर दिलें; पुढें त्याला विचारलें, अरे, तूं अभ्यास करशील का ? आणि तो म्हणाला 'नाहीं.' तूं नाटकें, सिनेमा, खेळ, यांत अतिशय वेळ घालवितोस, तो वेळ वांचविशील का ? आणि तो पुनः म्हणाला 'नाहीं.' तूं शाळेंत जाऊन तेथें लक्षपूर्वक अध्ययन करशील का ? आणि तो पुनश्च म्हणाला 'नाहीं.' तर त्याचा अर्थ काय होतो ? जो विद्यार्थी म्हणतो कीं, मी अभ्यास करणार नाहीं, खेळण्यांत सारा वेळ घालवीन, शाळेंत जाणार नाहीं आणि शिकणारही नाहीं, त्यानें जरी तोंडानें सांगितलें कीं मला पास व्हावयाला हवें आहे तरी खरोखरी त्याला पास व्हावयाला नको आहे असा त्याचा अर्थ होतो. एकादा माणूस म्हणाला कीं मला दिल्लीला जाण्याची इच्छा आहे, पण मी स्टेशनवर जाणार नाहीं; तिकिटाचे पैसे खर्च करणार नाहीं; आगगाडींत बसणार नाहीं; तर खरोखरी त्याच्या मनांत दिल्लीला जायचें नाहीं असा उघड अर्थ आहे. माणसाला अमुक अमुक हवें आहे असें जर प्रामाणिकपणानें म्हणावयाचें असेल तर त्यानें त्या गोष्टीची साधनें हातीं धरलीं पाहिजेत. तीं साधनें हातीं घेण्याची जर त्याला इच्छा नसेल तर ती गोष्ट त्याला हवी आहे असें म्हणण्यांत अर्थ नाहीं. तुम्हांला जनतेचें दारिद्र्य नको आहे व दारिद्र्याची हकालपट्टी करावयाला हवी आहे. पण दारिद्र्याची हकालपट्टी ज्या गोष्टींनीं होईल त्या गोष्टी करण्यासारख्या असूनही जर तुम्हीं त्या केल्या नाहींत, तर 'आम्हांला दारिद्र्य नको आहे' या तुमच्या शब्दांवर कोण विश्वास ठेवील ?

प्रश्नकार—दारिद्र्य घालविण्याला ज्या ज्या गोष्टी साधनीभूत असतील त्या सर्व आम्ही अवश्य अमलांत आणूं.

थिऑसफिस्ट—मला त्याचाच जबरदस्त संशय आहे. पण या मुद्याचा विचार आपण नंतर करू.

प्रश्न—तुम्ही दारिद्र्य कसे घालविणार ते सांगा ?

उत्तर—प्रत्येक माणसाला दोन प्रकारच्या गोष्टी हव्या असतात, निरनिराळ्या वस्तु आणि निरनिराळ्या लोकांची मेहनत. आजारी माणसाला औषध ही वस्तु हवी असते; आणि डॉक्टरने त्याला तपासावे, त्याचे रोगनिदान ठरवावे, आणि औषधयोजना करावी ही डॉक्टरची मेहनत (मदत) हवी असते. एकाद्याला घर बांधायचे असले तर त्याला इमारती लांकूड, सीमेंट, विटा, चुना, दगड, खिळे वगैरे वस्तु लागतात आणि सुतार, गवंडी, इंजिनियर वगैरे माणसांची मेहनत लागते. वस्तु व मदत—मेहनत यांखेरीज माणसाला आणखी कांहीं जरूर असत नाही. वस्तु व लोकांच्या कामाची मदत या दोन गोष्टी प्रत्येक माणसाला जर भरपूर प्रमाणांत देतां आल्या तर जनतेचे दारिद्र्य जाईल. या दोन प्रकारच्या गोष्टी आपणांला समाजाला भरपूर प्रमाणांत देतां येतील कीं नाही ? शिक्षणाची सोय करून आपणांला डॉक्टर, इंजिनियर, सुतार, गवंडी, वक्रील, परिचारिका, मोटारड्रायव्हर, वगैरे माणसे तयार करतां येतील कीं नाही ? आणि समाजाला असल्या माणसांचा पुरवठा करतां येईल कीं नाही ? खरोखरी नाना प्रकारचीं कामे करणारीं असलीं माणसे तयार करण्यास कोणतीहि दुर्लघ्य अडचण नाही. लोकांच्या मनांत असेल तर ते होऊं शकेल. तसेच लोकांना लागणाऱ्या नाना वस्तु तयार करतां येतील कीं नाही ? तांबूळ, गहू, चहा, फळफळावळ, कपडे, घरे, साबण, पुस्तके, कागद, घड्याळ वगैरे वस्तु आपणांला तयार करतां येतील कीं नाही ? मोठे कारखाने काढले तर कापड, सिमेंट, साबण, घड्याळे वगैरे जिनसा मुबलक प्रमाणावर तयार होऊं शकतील. नवीन तऱ्हेने शेतकी केली तर तांबूळ, गहू, चहा, फळफळावळ वगैरे जिनसाहि मुबलक प्रमाणावर उत्पन्न करतां येतील. हिंदुस्थानांत गाय जेवढे दूध देते त्याच्या अनेकपट

दूध देणाऱ्या गाई इतर देशांत आहेत. हिंदुस्थानांत दर एकराी जितका गहू पिकतो त्याच्या अनेक पट गहू इतर अनेक देशांत लोक पिकवू शकतात. खरोखरी लोकांच्या मनांत असेल तर कारखाने, यंत्रे, वीज, वाफ, खतं यांच्या साहाय्याने आपणांला मुबलक प्रमाणावर सर्व आवश्यक वस्तु तयार करतां येतील. जरूरीच्या सर्व वस्तूंचें उत्पादन करण्यास कोणतीही दुर्लघ्य अडचण माणसाच्या मार्गांत नाही.

जुन्या काळीं हें शक्य नव्हतें. जुन्या काळीं माणसाला विज्ञानाचें साहाय्य नव्हतें. वाफ, वीज, यांची शक्ति त्याला उपलब्ध नव्हती. यंत्रें व कारखाने अस्तित्वांत नव्हते. तेव्हां प्रत्येक जिन्नस हातानें तयार करावी लागे. त्यामुळे थोड्याच जिनसांची निपज होई. आतां सर्व जिनसा यंत्रांनीं व मोठाल्या कारखान्यांत वाफ-वीज वगैरे शक्तीच्या साहाय्यानें हव्या तेवढ्या मोठ्या प्रमाणावर होऊं शकतात.

जिनसांचा मुबलक पुरवठा व नानातऱ्हेचीं कामें करणारीं पुष्कळ माणसें यांची सोय झाली तर प्रत्येक माणसाला जरूर त्या वस्तु व जरूर ती माणसाच्या मेहनतीची मदत मिळेशीं करणें कठीण नाहीं. जर एका चाळींत पांचशे माणसें असलीं आणि प्रत्येकाला दोन दोन केळीं देणें अवश्य असलें तर हजार केळ्यांचा सांठा आपणांपाशीं असला पाहिजे. तितकीं केळीं असलीं तर प्रत्येकाला दोन दोन केळीं मिळतीलसें करणें फारसें कठीण नाहीं. पण पन्नासच केळीं असली तर सर्वांना तीं मिळणें अशक्य होईल. दोन केळीं मिळणें जरूर असलें तरी पुष्कळांच्या दृष्टीलाही केळें पडणार नाहीं, आणि कोणाच्या हातांत पाव केळें कोणाच्या हातांत अर्धे केळें असें होईल. जुन्या काळीं अशी स्थिति होती. त्या काळीं लोकांच्या दारिद्र्याची हकालपट्टी करतां आली नसती. आजच्या काळीं मुबलक पुरवठा करणें शक्य झालें आहे आणि म्हणूनच दारिद्र्याची हकालपट्टी होण्यास खरोखरी कोणतीच अडचण नाहीं.

प्रश्न--मग दारिद्र्याची हकालपट्टी आज कां होऊं शकत नाहीं ?

उत्तर—लोकांच्या मनांत ती गोष्ट करण्याची तीव्र इच्छा नाही म्हणून. तशी तीव्र इच्छा लोकांच्या मनांत असेल, दारिद्र्याची हकालपट्टी करण्याची योग्य योजना जर लोक आंखतील आणि त्या दिशेने जर एकसारखे पुढे पुढे जातील, तर शंभर दीडशे वर्षांत पृथ्वीवरील सर्व जनतेचे दारिद्र्य घालवून टाकतां येईल. अशा रीतीने मानवी इतिहासांत जी गोष्ट पूर्वी कधीहि झालेली नाही ती आपणांला साध्य करतां येईल.

प्रश्न—मग ही गोष्ट आजच कां होणार नाही ? त्याला शंभर दीडशे वर्षे कशास हवीत ?

उत्तर—जगांतील सर्व देशांत जिनसांचें उत्पादन आज पुरेसे वाढलेले नाही म्हणून. जगांतील कांहीं देशांत औद्योगिक क्रान्ति मोठ्या प्रमाणावर झालेली आहे. उदाहरणार्थ इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी, अमेरिकेंतील संयुक्त संस्थानें, या देशांत औद्योगिक क्रान्ति पुष्कळ प्रमाणांत झालेली आहे. मोठीं यंत्रें, व प्रचंड कारखाने त्या देशांत मुबलक आहेत व जिनसांचें उत्पादन फार मोठ्या प्रमाणावर तें होत आहे. पण युरोपमधील बाल्कन संस्थानांमध्ये ती क्रान्ति अल्प प्रमाणावरच झालेली आहे. अरबस्तान, इराण, हिंदुस्थान वगैरे देशांतहि ती क्रान्ति फारशी पुढे गेलेली नाही. ब्रह्मदेश, इंडोनेशिया यांची स्थिति हिंदुस्थानसारखीच आहे. चीन व आफ्रिका खंड यांची स्थिति हिंदुस्थानच्याहि मानानें मागासलेली आहे. जगांतील सगळ्या देशांत औद्योगिक क्रान्ति मोठ्या प्रमाणावर जेव्हां पसरेल, आणि त्या सगळ्या देशांत मोठमोठे यांत्रिक कारखाने निघतील तेव्हांच सर्वत्र सर्व जिनसांचें उत्पादन वाढेल व तेव्हांच सर्वांना सर्व सुखसोई देण्याची व्यवस्था होऊं शकेल. या सर्व मागासलेल्या देशांतही भांडवलं आणून शक्य ते सारे कारखाने काढणें व ते यशस्वी करणें अवश्य आहे. तें होण्याला निदान शंभर दीडशे वर्षांचा कालावधि लागेल.

प्रश्न—पण इंग्लंडांत औद्योगिक क्रान्ति मोठ्या प्रमाणावर झाली

आहे ना ? यंत्रांच्या साहाय्याने तेथे जिनसांची पैदास भरपूर प्रमाणांत होत आहे ना ? मग इंग्लंडांत तरी दारिद्र्याची हकालपट्टी कां झालेली नाही ? अमेरिकेतील संयुक्त संस्थानांतहि कां झालेली नाही ?

उत्तर—औद्योगिक क्रान्तीने जिनसांची निपज फार मोठ्या प्रमाणावर करतां येते. पण एकाच देशांतील निपज वाढल्याने कार्यभाग होत नाही. उलट तिसऱ्याच भानगडी निर्माण होतात. समजा एक देश आहे; त्यांत पुष्कळ कापडाच्या गिरण्या असून कापडाचे उत्पादन प्रचंड प्रमाणावर होत आहे, पण त्या देशाशेजारचे सर्व देश मागासलेले असून त्यांत जिनसांचे उत्पादन फारच कमी होत आहे. कापडाचे उत्पादन जास्त झाल्यामुळे ह्या एका देशांतील लोकांस कपडे मिळतील हे खरे आहे. पण त्या देशांतील कापडाची मागणी पुरविल्यावर त्या देशांतले कापडाचे कारखाने बंद ठेवावे लागतील. यंत्राने कापड निर्माण होत असल्यामुळे एक माणूस हाताने जितके कापड विणित होता त्याच्या शंभर पट तो यंत्राने विणू शकेल. पण शेजारचे देश मागासलेले असल्यामुळे व तेथे यंत्रे व कारखाने नसल्यामुळे तेथील लोक आपल्या जिनसांचे उत्पादन हाताने करित असणार. हाताने केलेले उत्पादन इतके कमी होत असते की, उत्पादन करणाऱ्या माणसांचीच गरज भागण्याची मारामार पडते. समजा, शेजारच्या देशांत गव्हाची शेते आहेत, पण तेथे यांत्रिक शेती नाही. तेथे एकेक शेतकरी हाताने काम करून जेमतेम स्वतःचे पोट भरण्याइतके गहू पिकवीत आहे. त्याच्यापाशी विकण्यासाठी जास्त गहू असणार नाही. अर्थात् शेजारच्या देशांत कितीहि कापड पैदा झाले तरी मोबदल्यांत गहू देऊन कापड घेण्याची त्याला शक्ति नसणार, तेव्हां त्याला लंगोटी नेसून रहावे लागेल; आणि इकडे मुबलक कापड तयार करणाऱ्या देशाचे कापड तसेच पडून राहिल. त्या लोकांना कापडाचा मोबदला देऊन गहू मिळविणे अशक्य होईल आणि गव्हाची पोळी त्यांच्या दृष्टीसही पडणार नाही. आपले कापड खपत नाही म्हणून त्या देशाला आपले कापडाचे कारखाने बंद ठेवावे लागतील व कामगार

बेकार होतील. याचा अर्थ असा कीं, एका देशानें आपलें उत्पादन वाढविलें व दुसऱ्याचें उत्पादन वाढलें नाहीं तर दोन्हीं देशांचें नुकसान होतें. पूर्वीं राजकारणीं पुरुषांना वाटे कीं शेजारच्या देशाचा व्यापार आपण बुडविला तर त्यांत आपला फायदा आहे. आतां त्यांना उलट अनुभव येत आहे कीं, शेजारचा देश कंगाल असला, तेथें उत्पादन कमी असलें, तर आपला माल घेण्याची शक्ति तेथल्या लोकांना नसल्यामुळें आपले कारखाने बुडतात व आपलें नुकसान होतें. शेजारचा देश जर श्रीमंत असेल, तेथें औद्योगिक क्रान्ति पुष्कळ प्रमाणावर होऊन दर माणशीं जिनसांचें उत्पादन वाढलें असेल, तरच ते आपला माल घेऊं शकतात आणि आपणांला श्रीमंत करतात. श्रीमंत शेजारी आपणांला श्रीमंत करतो व भुकेबंगाल शेजारी आपणांला भुकेबंगाल करतो हा धडा आजचें अर्थकारण जगांतील पुढ्यांच्यांना शिकवीत आहे. आणखीही एक धडा आजचें अर्थकारण घातून देत आहे. तो असा कीं, अनेक देशांनीं त्याच त्याच जिनसांची पैदास केली तर त्यांत सर्वांचें नुकसान असतें. सर्व देशांनीं साखरेचे कारखाने काढले तर सर्व देश साखर विकूं पाहातील व कोणीही दुसऱ्याची साखर विकत घेणार नाहीं. साखर विकली न जातां पडून राहिल व साखरेचा धंदा बसेल. तसेंच निरनिराळ्या साखरेच्या कारखान्यांत अयोग्य चढाओढ होऊन पुष्कळ कारखाने रसातळास जातील. याचा अर्थ असा कीं, पाऊस, जमीन, उसाचें पीक वगैरे बाबतींत ज्या देशांना विशेष अनुकूलता असेल त्यांनींच साखर तयार करावी. कारण त्यांनाच साखर स्वस्त विकतां येईल; त्यांची साखर इतर देशांनी विकत घ्यावी; व त्याइतर देशांना ज्या इतर वस्तु उत्पादन करण्याची जास्त सोय असेल त्याच त्यांनीं तयार कराव्या व त्या जिनसांच्या मोबदल्यांत त्यांनीं साखर विकत घ्यावी. अन्य शब्दांनीं हें सांगावयाचें झाल्यास असें म्हणावें लागेल कीं सर्व देशांनीं सर्व जिनसांची पैदास करतां कामा नये. ज्या देशांत

जो माल उत्तम आणि स्वस्त होईल तेप्रदाच प्रत्येक देशानें करावा, आणि प्रत्येकानें आपापला माल मोबदल्यांत देऊन इतर सर्व देशांचा विविध माल घ्यावा. असें केल्यानें प्रत्येकाला बाजारपेठ मिळेल, प्रत्येक जातीच्या मालाचा उडाव होऊन व त्याचा व्यय होऊन तो संपेल. त्यानें सारखी नवनीन मागणी येत राहिल आणि नवी पैदास होत जाऊन व्यापाराचा ओष अखंड चालू राहिल.

सारांश सांगावयाचा झाल्यास, जगांतील सर्व देशांत नाना प्रकारचे पुष्कळ कारखाने काढले पाहिजेत, ते त्याच त्याच जिनसांचे असतां कामा नयेत, प्रत्येक देशानें स्वतःची गरज भागविल्यावर आपला माल इतर देशांना योग्य भावानें मोबदल्यांत दिला पाहिजे, त्यांनीं तो घेतला पाहिजे, आणि अशा रीतीनें सर्व देशांना सर्व प्रकारचा माल मिळेल अशी व्यवस्था झाली पाहिजे. जगभर नवनीन कारखाने काढणें, वरील आंतरराष्ट्रीय धोरणाची योजना आंखणें, ती अंमलांत आणण्यासाठीं निरनिराळ्या आंतरराष्ट्रीय संस्था स्थापणें, त्या संस्थांत सर्व देशांचा प्रवेश होऊन सर्व देशांनीं या धोरणानें चालणें या गोष्टी व्यवहारांत येण्यास शंभर दीडशें वर्षें लागतील; व मग सर्व जिनसा मुबलक प्रमाणांत सर्व देशांना मिळून त्या प्रत्येक माणसाला देतां येणें शक्य होईल.

प्रश्न—सर्व जगाला गवसणी घालण्याऐवजीं आम्ही फक्त हिंदुस्थानचा विचार केला तर नाही का चालणार? फक्त हिंदुस्थानचेंच दारिद्र्य आपणांला नाहीसें करतां नाही का येणार?

उत्तर—बहुतांशीं तसें करतां येणार नाही. जगांत कोणताहि देश स्वयंपूर्ण नाही. हिंदुस्थानांत दगडी कोळसा, रॉकेल वगैरे अनेक पदार्थ होणार नाहीत. त्यांचे कारखाने येथें हट्टानें काढले तर त्या जिनसा महाग पडतील. दुसऱ्या देशांत त्या जिनसा स्वतः होऊं शकतील. आपण त्या, त्या देशांतून घेण्यांत आपला फायदा आहे व त्या देशांचाहि फायदा आहे. हिंदुस्थानांत कोणत्या जिनसांचे कारखाने काढल्यास त्या जिनसा उत्तम

व स्वस्त देतां येतील ही गोष्ट तज्ज्ञांनीं माहिती मिळवून ठरवावयाची आहे. पण आपण क्षणभर असें धरून चालूं कीं हिंदुस्थानांत साखरेचे कारखाने काढणें योग्य आहे. तुम्ही म्हणतां, आपण सगळ्या जगाचा विचार न करतां फक्त हिंदुस्थानपुरता विचार करूं. तुम्ही हिंदुस्थानला लागेल इतकीच साखर तयार केलीत तर तुम्हांला रॉकेल, दगडी कोळसा वगैरे जिनसा मिळणार नाहीत. रॉकेल ही आवश्यक वस्तु आहे. प्रत्येक खेडेगांवांत ती लागते. रॉकेल खेडेगांवांत स्वस्त दरानें मिळालें नाहीं तर त्या ऐवजी दुसरी महाग जिन्नस खेडूतांना विकत घ्यावी लागेल आणि खेडेगांवांतील दारिद्र्य वाढेल. तेव्हां आपणांस लागते त्यापेक्षां पुष्कळ अधिक साखर हिंदुस्थाननें तयार केली पाहिजे. ती इतर देशांना विकली पाहिजे व मोबदल्यांत त्यांच्याकडून स्वस्त दरानें रॉकेल मिळविलें पाहिजे. त्यांत हिंदुस्थानचा व रॉकेल काढणाऱ्या देशांचा असा दोषांचा फायदा आहे. पण तुम्ही हिंदुस्थानपुरता विचार केलात व तुमच्या स्वस्त साखरेचा रॉकेलवाल्या देशांना फायदा न दिलात तर ते देशहि आपल्यापुरताच विचार करतात. म्हणजे तुम्ही त्यांस साखर देणार नाही अथवा महाग भावानें घाल; व ते तुम्हांस रॉकेल देणार नाहीत अथवा महाग भावानें देतील. त्यानें आपल्या देशांत रॉकेलची टंचाई व महागाई होईल. त्यांच्या देशांत साखरेची टंचाई व महागाई होईल. दारिद्र्य म्हणजे 'माणसाला जरूर त्या जिनसा न मिळणें' असा अर्थ असल्यामुळें दोन्ही देशांत दारिद्र्य वाढेल. अर्थात् दारिद्र्याची हकालपट्टी करूं पहाणाऱ्यांनीं हें धोरण स्वीकारणें म्हणजे कार्यनाश होय.

जी गोष्ट निरनिराळ्या देशांना लागू आहे तीच गोष्ट एकाच देशांतील प्रांतांना, जिल्ह्यांना, तालुक्यांना व गांवांनाही लागू आहे. मुंबई इलाख्यांत पुष्कळ कारखाने काढले आणि मद्रास इलाख्यांत काढले नाहीत तर मुंबईत दर माणशीं उत्पादन वाढेल. पण मद्रासेत वाढणार नाही. मद्रासचे लोक मुंबईच्या जिनसा विकत घेऊं शकणार नाहीत, आणि ते दरिद्री रहातील. मुंबईला मद्रासची बाजारपेठ न मिळाल्यामुळें

मुंबईचे कारखानेही तितके चांगले चालणार नाहीत. जर आपणांला दारिद्र्याची हकालपट्टी करावयाची असेल तर सर्व देशांत व प्रत्येक देशांतल्या सर्व विभागांत कारखाने काढले पाहिजेत, व स्थूलमानानें सर्व देशांत व प्रत्येक देशांतील सर्व विभागांत योग्य असे कारखाने निघून सर्वत्र उत्पादनाची वाढ झाली पाहिजे.

प्रश्न—अहो, यंत्रांनी बेकारी निर्माण होते. एक यंत्र अनेक माणसांचें काम करतें आणि लोक बेकार होतात. तुम्ही सर्व जगभर कारखाने काढलेत तर दारिद्र्याची हकालपट्टी होण्याऐवजी जगभर बेकारी मात्र माजेल !!

उत्तर—यंत्रे नव्हती त्या जुन्या काळीं माणसें हातानें काम करीत, अष्टौप्रहर काम करीत व अगदी थोड्या जिनसांचें उत्पादन होई. या थोड्या जिनसा सर्वांच्या वांट्यास येणें अशक्य असल्यामुळें लोक दरिद्रि रहात. आतां यंत्रे आली आहेत. तीं जिनसांचें उत्पादन वाढवितात. म्हणूनच सर्वांना त्या जिनसा मिळण्याची शक्यता सध्यां निर्माण झाली आहे. कल्पना करा, कीं पूर्वी शंभर माणसें सारा दिवस शेतीचे काबाडकष्ट करून जेमतेम आपलें पोट भरीत व कसेंबसें आपलें अंग झांकीत. यांत्रिक कारखाने, यांत्रिक व सुधारलेली शेती, स्वतें, यांचा उपयोग आपण केला तर त्यांतली पन्नास माणसें पूर्वीपेक्षां अधिक अन्न व वस्त्र यांची पैदास करतील; व समजा, पन्नास बेकार राहतील. या पन्नासांना फुकट अन्नवस्त्र दिलें तरी पूर्वीपेक्षां वाईट स्थिति येणार नाही. तेव्हां यंत्रांनी दुःस्थिति येते असें मानणें मूर्खपणाचें आहे. जर दुसरें तिसरें कांहीं करतां येत नसेल तर कामाचे तास निम्मे करून त्याच षगारावर या शंभरांनाही कामावर घेतां येईल व पूर्वीइतकाच चांगली स्थिति राहिल. पण एक नवा सीमेंटचा कारखाना काढला, दुसरा विटांचा काढला आणि वरील पन्नास बेकारांपैकीं पंचवीस प्रत्येक कारखान्यांत काम करूं लागले तर सीमेंट व विटा या नवीन जिनसांचें उत्पा-

दन होईल व लोकांना घरे मिळू शकतील. यंत्राच्या साहाय्याने कमी माणसांना अधिक उत्पादन करता येते. त्याने कांहीं माणसे बेकार होतात. त्यांस नव्या कारखान्यांत गुंतविली पाहिजेत. नव्या कारखान्यांत गुंतण्याच्या अगोदर त्यांची दुसरी कांहीं सोय थोडे दिवस लाविली पाहिजे. कांहींच सोय निघत नसेल तर त्यांस फुकट खाऊ घातले तरी नुकसान नाही. पण बेकारीचे निमित्त सांगून यंत्रांना विरोध करणे म्हणजे आगगाडीमधील गर्दीचे निमित्त सांगून प्रवासच रहित करण्यासारखे वेडेपणाचे होईल. यंत्रांना विरोध केला तर माणसाचे काबाडकष्ट वाढतील व ते काबाडकष्ट करूनही माणसाला आवश्यक वस्तु मिळणार नाहीत. दारिद्र्य नको असेल तर यंत्रे घेतली पाहिजेत. ती घेतल्यामुळे कांहीं अडचणी निर्माण होत असतील तर त्यांचा बंदोबस्त इतर मार्गांनी केला पाहिजे.

प्रश्न—समाजसत्तावादी पक्ष व कम्युनिस्टपक्ष हे असे म्हणतात, की सर्व उद्योगधंदे व कारखाने—उत्पादनाचीं सर्व साधनें—सरकारच्या मालकीचीं करावी म्हणजे जनतेचे दारिद्र्य जाईल. जो फायदा आज भांडवलदारांना मिळतो तो सरकारला मिळेल आणि सरकारला त्या पैशाने जनतेचे दारिद्र्य दूर करता येईल, हे खरे का ?

उत्तर—या म्हणण्यांत थोडासा सत्यांश आहे, पण फार नाही. जगांत दरिद्रीपणा इतक्या मोठ्या प्रमाणावर पसरलेला आहे व भांडवलदार लोक त्यामानाने इतके थोडे आहेत, की त्यांचा सगळा फायदा एकत्र केला तरी त्यानें सर्वसामान्य जनतेचा कातही होणार नाही. पूर्वीच्या शालेय पुस्तकांत एक गोष्ट होती; ती अशी. एकदां एक कंगाल माणूस एका कोठ्याधींशाकडे गेला आणि म्हणाला 'तूं व मी हीं एका ईश्वराचीं लेकरें असल्यामुळे मी तुझा सख्खा भाऊ लागतो. तेव्हां तूं मला तुझ्या इस्टेटीतला माझा वांटा देऊन टाक !' हे ऐकून त्या कोठ्याधींशाने त्याच्या हातावर एक दिडकी ठेविली. तेव्हां त्या कंगाल माणसाने

विचारलें “ एवढाच का माझा वांटा ? ” त्यावर तो कोठ्याधीश उद्गारला “ तुझ्यासारखे माझे सखे भाऊ जगांत इतके आहेत की त्या सर्वांना मी त्यांचा वांटा दिला तर प्रत्येकाला एकेक दिडकीही देतां येणार नाही. तुझ्या न्याय्य वांट्यापेक्षां मी तुला जास्तच संपत्ति दिली आहे.” या गोष्टीवरून पुष्कळच शिकण्यासारखें आहे. जगांत दारिद्र्य इतकें आहे की, आजच्या संपत्तीची कशीही वांटणी केली तरी तें जाणार नाही. दारिद्र्य घालवावयाचें असेल तर जगांतील संपत्ति (वस्तु) अनेक पटींनीं वाढविली पाहिजे एका चाळींतील शंभर लोकांना जर केळीं द्यावयाचीं असलीं व प्रत्येकाला दोन दोन केळीं देणें रास्त असलें तर पन्नास केळ्यांच्या एका लोंगरानें कधींही भागावयाचें नाही. मग वांटणी कशीही करा व वांटणी करण्याचें काम भांडवलदाराच्या हातीं द्या अथवा कम्युनिस्टाच्या हातीं द्या. एक अला केळीं देईल व ब ला देणार नाही. दुसरा ब ला देईल आणि अ ला देणार नाही. पण सर्वांना दोन दोन केळीं केव्हांही मिळणार नाहींत. केळ्यांची संख्या चौपट वाढेल तेव्हांच प्रत्येकाला दोन दोन केळीं देतां येणें शक्य आहे. तोच न्याय आजच्या अर्थकारणाला लागू आहे. भांडवलदारांचा फायदा सरकारनें घेऊन मजुरांना वांटला तरी फार मोठा फरक होणार नाही. जेव्हां जगांतील संपत्ति अनेक पटींनीं वाढेल, वस्तूंचें उत्पादन वाढेल आणि माणसें जी कामाची मदत समाजाला देतात ती वाढेल, तेव्हांच दारिद्र्याच्या हकालपट्टीचा प्रश्न माणसाच्या आटोक्यांत येईल. थोडे अपवाद वमळल्यास भांडवलदार आणि मजूर दोघेही सारखेच स्वार्थी असतात. पुष्कळ भांडवलदार लबाडीनें नफेबाजी करतात. अशा उदाहरणांत भांडवलदारांची मालकी काढून सरकारला कारखान्याची मालकी देणें कधीं कधीं योग्य ठरेल. जेव्हां तशी जरूरी उत्पन्न होईल तेव्हां तसें करण्यास प्रत्येकाय नाही. पण दारिद्र्याची हकालपट्टी करावयाची असली तर त्या कामांत कारखान्यांची मालकी कोणाकडे ठेवावी हा मुद्दा अगदीं गौण आहे. योग्य फायदा घेऊन जर भांडवलदार आपले कारखाने उपरिनिर्दिष्ट धोरणानुसार चालविण्यास तयार असतील

तर त्यांवर त्यांची मालकी ठेवण्यास हरकत नाही. मुख्य मुद्दा असा की उत्पादन अनेक पटींनी वाढलें पाहिजे, व मघाशीं सांगितलेल्या धोरणानुसार त्या उत्पादनाचा विनिमय झाला पाहिजे. हे जोंवर नीट होत राहिल तोंवर उत्पादनाचीं साधनें भांडवलदारांच्या मालकीचीं असलीं अथवा सरकारच्या मालकीचीं तरी जवळ जवळ एकच. या धोरणाची योजना केली नाही तर दारिद्र्य जाणार नाही, मग उत्पादनाचीं साधनें कोणाच्याही हातांत असोत.

प्रश्न—जगभर सर्वत्र सर्व जिनसांचें उत्पादन वाढलें तरी प्रत्येक माणसाला त्या जिनसा कशा मिळणार ? पुण्याच्या प्रत्येक नागरिकाला भरपूर पाणी हवें असलें तर नुसतें कात्रजच्या तलावांतील पाणी वाढवून भागत नाही. तें प्रत्येक माणसाच्या घरीं नळानें आणावें लागतें. जगभर निर्माण झालेल्या या वस्तु तुम्ही प्रत्येकाला कशा देणार ?

उत्तर—पुरेशा वस्तु उपलब्ध असल्या तर त्या सर्वांना नीटपणें वांटण्याचें काम तितकेंसे कठीण जाणार नाही. हल्लीं आगगाड्या, आगबोटी, विमानें, मोटारी वगैरे मुबलक वहातुकीचीं साधनें माणसाला उपलब्ध आहेत. कांहीं दिवसांपूर्वीं ब्रेझिलमधला तांदूळ मुंबईकर खात होते. हल्लीं लंडनमधला इंग्रज सकाळच्या न्याहारीच्या वेळीं अमेरिकन गव्हांचा पाव ऑस्ट्रेलियांतल्या मांसाच्या तुकड्याबरोबर आणि रत्नागिरीच्या हापूसच्या आंब्याच्या फोडीसह खात असतो असें ऐकतो. वहातुकीच्या साधनांनीं ही सोय झालेली आहे. हल्लीं एका देशाचें चलन दुसऱ्या देशांत चालत नाही. तेव्हां एका देशचे लोक दुसऱ्या देशांत पैसे पाठवून तेथील माल विकत घेऊं शकत नाहींत. एक देश आपला माल दुसऱ्या देशांत पाठवितो आणि तो दुसरा देश त्याच किंमतीचा आपल्या देशांत झालेला वेगळा माल पहिल्या देशास

देतो. अशा मालाच्या मोबदल्याने दोघांच्या मालाची विक्री होते आणि आजच्या वहातुकीच्या साधनांनी तो देशोदेशीं रवाना होतो.

इतर देशांतून आलेला माल व स्वतःच्या देशांत तयार होणारा माल न्याय्य प्रमाणांत सर्वांना मिळाला पाहिजे. माल मुबलक असला की तो न्याय्य प्रमाणांत सर्वांना मिळेसा करणें सोपें होतें. प्रत्येक माणूस पैसा देऊन जिन्नस विकत घेतो. यंत्राच्या साहाय्याने काम करणारा माणूस जास्त जिनसा तयार करतो. त्याबद्दल त्याला अधिक मोबदला (वेतन) मिळतो. त्याच्यापाशीं अधिक मोबदला असल्यामुळे त्याला बाजारांत जास्त व नानाविध जिनसा घेतां येतात; व इतरांच्या कामाची मदतहि अधिक विकत घेतां येते. त्याची जिनसा विकत घेण्याची शक्ति वाढलेली असते. जो यंत्राशिवाय जिनसा तयार करतो त्याचें उत्पादन कमी असतें. कमी उत्पादनामुळे त्याला कमी मोबदला (वेतन) मिळतो आणि बाजारांत जिनसा किंवा काम विकत घेण्याची त्यांची शक्ति अल्प असते. यावरून दिसून येईल कीं जो यंत्राच्या साहाय्याने जास्त उत्पादन करील त्याची जिनसा विकत घेण्याची शक्ति वाढते. उत्पादनशक्ति (Productive power) व क्रयशक्ति (Purchasing power) हीं समप्रमाणांत असतात. यंत्रानें उत्पादनशक्ति वाढते, म्हणजेच क्रयशक्ति वाढते आणि त्या वाढलेल्या क्रयशक्तीमुळे माणूस नाना वस्तु व अनेकांची मेहनत विकत घेऊं शकतो.

मात्र लबाड माणसांना या गोष्टींत ढवळाढवळ करतां येणें शक्य असतें. पुष्कळ उत्पादनशक्ति असणाऱ्या माणसाला कमी पगार देणें, त्या उत्पादनांतला सर्व फायदा आपण स्वतः घेऊं पहाणें, नफेबाजी करण या गोष्टी लबाड भांडवलदार करूं शकतो. तसेंच लबाड मजूरहि भरपूर पगार घेऊन आळशीपणानें उत्पादन घटवून कारखानदाराचें नुकसान करतो. असल्या कारवायांमुळे समाजांत अन्याय होतो, आणि

प्रामाणिक मजुराला न्याय्य पगार मिळत नाही आणि प्रामाणिक भांडवलदाराचा धंदा नुकसानीत जातो. या गोष्टींचा बंदोबस्त अंशतः लोकमताने व अंशतः कायद्याने करावा लागेल. भांडवलदाराने वाजवपेक्षा जास्त नफा घेतां कामा नये, मजुराला योग्य वेतन मिळाले पाहिजे, मजुराने झटून काम केले पाहिजे, याचे आपणांला लोकमत बनवावे लागेल व कायदेही करावे लागतील, आणि मग लबाड लोकांच्या कारवाया कमी होऊन सर्व माणसांना या वाढलेल्या संपत्तीचा भरपूर वांटो देतां येईल व त्यांचे दारिद्र्य घालवितां घेईल. कोणते कायदे करावे लागतील हा भाग तपशीलाचा आहे. पुण्याच्या लोकांना जास्ती पाणी—पुरवठा करावयाचा असला तर कात्रज तलावाचे पाणी वाढविले पाहिजे आणि जास्ती पाण्याचा प्रवाह शहरांत आणला पाहिजे असे सामान्यतः सांगतां येईल. पण जास्त पाणी शहरांत आल्यावर कोणत्या पेटेंत किती मोठ्या नळाने पाणी न्यावे लागेल, कोणत्या रस्त्यावरचे नळ लहान असले तरी चालतील, पाणी सोडण्याच्या चाव्या कोठे असाव्या, किती तास पाणी सोडावे, घोघर पाणी देणारी पाईप किती व्यासाचा असावी, उगीच नळ सोडून जे पाणी फुकट घालवितात त्यांचा बंदोबस्त कसा करावा या गोष्टी तपशीलाच्या आहेत. निरनिराळ्या गोष्टींचा विचार करून त्या अडचणी तज्ज्ञांच्या साहाय्याने दूर कराव्या लागतील, व त्या दूर करण्यांत चूक झाल्याचे दिसून आल्यास उपाययोजना बदलाव्याहि लागतील. हाच न्याय अर्थकारणाच्या महत्त्वाच्या प्रश्नांस लागू आहे. त्यांतील मूलभूत गोष्टी आज सांगतां येतील. पण तपशीलाचा भाग सध्यांच सांगतां येणार नाही. लबाड माणसे कोणत्या अडचणी करतात ते अगोदर समजणार नाही. जसजशा अडचणी निर्माण होतील तसतसे कायद्याचे उपाय तज्ज्ञांच्या साहाय्याने योजून त्या अडचणीस पायबंद घालतां येईल; आणि त्याबाबत एक उपाय यशस्वी झाला नाही तर तो टाकून दुसऱ्याची योजना करावी लागेल. तपशीलाचा बारीकसारिक भाग आज जरी नट सांगतां न आला

तरी दारिद्र्याची हकालपट्टी करण्याची सर्व-सामान्य योजना काय आहे, त्याचा खुलासा मी केला आहे व तो कोणालाही समजण्यासारखा आहे.

प्रश्न—जगभर सर्वत्र कारखाने काढावयाचे असले तर पुष्कळ भांडवल लागेल. हिंदुस्थानांत ते नाही.

उत्तर—भांडवल अर्थात्च पाहिजे. त्याची हळू हळू पण एकसारखी तरतूज केल्याशिवाय चालणार नाही. स्वतःची बचत करून अथवा परकीय लोकांसमोर नाक घांसून तरतूज केली पाहिजे. ती न झाल्यास आम्ही जनतेचे दारिद्र्य घालवू असे म्हणणे म्हणजे जनतेला फसविणे होय.

प्रश्न—लोकांचे दारिद्र्य घालविण्याकरितां सध्यां संप व टाळेबंदी हे उपाय कोणी योजतात. नुकसानभरपाई न करतां जमीनदारांच्या जमिनी काढून घ्या, जमीनमालकांच्या जमिनी हिसकावून घेऊन त्या सर्व शेतकऱ्यांना द्या, श्रीमंतांवर जास्त प्राप्तीकर ठेवा, वारसा हक्कांने इस्टेट्नी मिळवणाऱ्यांपासून जबर कर घ्या, वगैरे अनेक सूचना हल्लीं केल्या जात आहेत. त्या अमलांत आणल्यास जनतेचे दारिद्र्य कितपत फिटेल ?

उत्तर—फारसें फिटणार नाही. समजा एका चाळींत पांचशें माणसें आहेत आणि प्रत्येकाला दोन केळीं मिळण्याची व्यवस्था करणें न्याय्य आहे. त्यासाठीं शंभर केळ्यांचीं दहा लोंगरें लागतील. पण जर तितकीं लोंगरें मिळणें शक्य नसल्यामुळे दोनच लोंगरांचीं केळीं आपण वांटलीं तर तीं न्याय्य रीतीनें वाटतां येणार नाहीत. वांटणारे दोन असले तर ते प्रत्येकीं दहा केळीं स्वतःकरतां ठेवतील. पुष्कळांना केळीं मिळणारच नाहीत. वशिलेबाज लोकांपैकीं कांहींकांना दोन, तीन, चार इतकीं केळीं मिळतील. कोणाच्या वांट्यास अर्धे केळे, कोणाच्या वांट्यास पाव केळे कोणाच्या वांट्यास नुसत्या साली, अशी विभागणी होईल. या वेळीं एकाच्या हातांत दहा व कांहींच्या हातांत प्रत्येकीं दोन-तीन चार केळीं पाहून जर एखादा माणूस म्हणाला 'यांच्या हातातलीं केळीं

हिसकून घेऊन व तीं सर्वांना वाटून आपण सर्वांचे दारिद्र्य घालवूं या' तर तें जमेल का ? असल्या उपायांनीं विशिष्ट माणसांची लबाडी उघडकीस आणतां येईल, कांहींच न मिळालेल्या आठदहा माणसांना एकेक केळे देतां येईल. पण केळ्यात्रिषर्यांच्या दारिद्र्याच्या हकालपट्टीबाबत हे उपाय म्हणजे दर्यामें खसखस असे होतील. हिसकावलेलीं केळीं इतकीं थोडीं असतील कीं त्या माणसांचा त्या केळ्यांनीं कातही होणार नाही. कर देणारे श्रीमंत लोक इतके थोडे आहेत कीं फार करवसुली होणार नाही. उद्योगी लोकांवर जबर कर बसवून त्यांचे बरेचसे पैसे सरकारने घेतले तर उद्योगी लोकांसमोरचें पैशांचें आमिष नष्ट होऊन ते उद्योग करीनासे होतील. जमानदारांच्या जमिनी काढून घेतल्यानें जमिनीचें उत्पन्न वाढणार नाही. मुख्य प्रश्न तें वाढविण्याचा आहे. जगांत सर्वत्र योग्य वस्तूंचें उत्पादन वाढविणें, व योग्य फायद्यान त्या उत्पादनाची अदलाबदल करणें ही सर्वांत महत्त्वाची गोष्ट आहे. तें धोरण स्वीकारलें तर दारिद्र्य हटवितां येईल; मग जमिनदारी असो वा नसो, वारसा हक्काचा कर असो वा नसो. त्या गोष्टीं गौण आहेत. तें धोरण न स्वीकारलें तर दारिद्र्य जाणार नाही. मग कायदे कोणतेही असोत अथवा संप, टाळेबंदी, जाळपोळ, मारामान्या कितीही होवोत.

प्रश्न—या योजनेखेरीज जनतेचें दारिद्र्य घालविण्याची दुसरी एकादी योजना शक्य आहे का ?

उत्तर—माझ्या मतें नाही. पण तुम्हांला दुसरी योजना कशासाठी हवी आहे ? या योजनेंत कोणतें वैगुण्य तुम्हांला दिसतें ? ही योजना चुकीची आहे, ती यशस्वी होणार नाही असें का तुम्हांला वाटतें ?

प्रश्न—मला तुमची ही योजना चुकीची दिसत नाही. ती अंमलांत आणली तर यशस्वी होऊन जगांतून दारिद्र्याचा नायनाट होईल असेंच मला वाटतें. पण ती अंमलांत येईल कीं नाही याचा संशय वाटतो. ती अंमलांत आणावयाची असली तर राष्ट्रीयवृत्ति गौण मानून आंतरराष्ट्रीय

भावनेला अग्रपूजेचा मान दिला पाहिजे. तरुण पिढीला आणि जगांतील राजकारणी देशभक्तांना ही गोष्ट कितपत रुचेल तें कोणी सांगावें ?

उत्तर — राष्ट्रीय भावनेचा अतिरेक ज्यांच्या हृदयांत आहे ते या योजनेचा पुरस्कार करणार नाहीत, तर तिला उलट विरोध करतील. माझ्या राष्ट्राची सत्ता सार्वभौम आहे, राजकारण, अर्थकारण वगैरे क्षेत्रांत माझ्या राष्ट्राला जें वाटेल तें करण्याचें सामर्थ्य असलें पाहिजे, त्यानें दुसऱ्या राष्ट्राचा फायदा होतो कीं तोटा होतो ह्याचा विचार करण्याची आम्हांला गरज नाही, मला जें रुचेल तें मी करीन ही भाषा जगांत यापुढें चालणार नाही. युद्धाबाबत हें सार्वभौमत्व जगांतील बहुतेक देशांनीं सोडलें आहे. वाटेल त्याच्याशीं युद्ध करण्याचा माझा जन्मसिद्ध हक्क आहे, कोणाशीं युद्ध करावें व कोणाशीं करूं नये हें माझें मी ठरवीन, दुसऱ्या देशांनीं त्याची पंचाईत करूं नये, ही भाषा विसावें शतक उजाडण्यापूर्वीं सर्व जगभर सर्रास बोलली जात होती. गेल्या दोन जागतिक महायुद्धांत ही भाषा बोलणारी अग्रेसर राष्ट्रे नामशेष झाली आहेत व संयुक्त राष्ट्रसंघ या संस्थेंत शिरलेल्या सर्व राष्ट्रांनीं ही भाषा बोलण्याचें टाकून दिलें आहे. या राष्ट्रांनीं युद्धाबाबतचे स्वतःचे सर्वाधिकार जसे संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या स्वाधीन केले, तसें अर्थकारणाबाबतचे सर्वाधिकार एकाद्या आंतरराष्ट्रीय संस्थेच्या स्वाधीन केल्याशिवाय दारिद्र्याची हकालपट्टी करण्याची योजना अंमलांत येऊं शकणार नाही. असली संस्था सर्वांच्या हिताचें व न्याय्य असें जें अर्थशास्त्रविषयक धोरण आंखील तें त्या राष्ट्रांना पाळावें लागेल. अर्थकारणांत मी फक्त माझ्यापुरतें पाहीन, माझ्या देशाच्या आर्थिक धोरणानें इतर देशांचें नुकसान होतें कीं काय याची पंचाईत मी करणार नाही, ही जुनी एकांड्या शिलेदाराची भाषा सोडून आम्हीं सर्व राष्ट्रे परस्परांचें आर्थिक हित पाहूं, परस्परांना विचारून आपलीं धोरणें आंखूं, आर्थिक गोष्टींतले आमचे सर्वाधिकार अमुक एका आंतरराष्ट्रीय संस्थेस देऊन त्या संस्थेच्या धोरणानें चालूं, अशी नवी भाषा जे बोलूं शकतील तेच

जगांतील दारिद्र्याचा नायनाट करू शकतील. एका बुभुक्षित माणसाने दुसऱ्या बुभुक्षित माणसाला खाऊन टाकण्याचें धोरण न अंगिकारतां एकांने दुसऱ्याशी सहकार्य करून त्याच्या खांद्यावर उभें रहावें व वरच्या बाजूस झाडाच्या फांदीवरची जीं फळें हातास लागतील तीं दोघांनीं खाऊन आपली भूक शांत करावी हें धोरण त्यांनीं स्वीकारलें पाहिजे. विश्वबंधुत्व हें थिऑसफीचें ध्येय आहे. वरील प्रकारचें आंतरराष्ट्रीय आर्थिक सहकार्य ही त्या ध्येयाकडे जाण्याची पहिली पायरी आहे. त्या पायरीवर जे चढून जातील त्यांनाच जगांतील दारिद्र्य हटवितां येईल. या मार्गानें पुढें गेल्यास जगांतील दारिद्र्याची हकालपट्टी करतां येईल हें स्पष्ट दिसत असूनही जे या पायरीवर पाऊल टाकण्यास तयार नसतील, ते तोंडानें कांहींही म्हणत असले तरी त्यांना जगांतील दारिद्र्य नष्ट करण्याची खरी आंच लागलेली नाही असें म्हणावें लागेल. तुम्ही मघांशीं म्हणाला होतां कीं, आजच्या तरुणांना खरोखरीच दारिद्र्याचा नायनाट करायला हवा आहे; त्या वेळीं मी जी शंका प्रदर्शित केली होती तिचें कारण आतां तुमच्या ध्यानांत आलें असेलच.

जर जगांतून दारिद्र्य घालवावयाचें असेल तर युद्धेही बंद झालीं पाहिजेत. युद्धांत बॉम्ब टाकून रस्ते, पूल, पाटबंधारे, कारखाने, थंत्रें, नद्यांस घातलेले बांध, रेल्वे, आगगाड्या, आगवोटी, रसायनशाळा वगैरेंची राखरांगोळी होते. संपत्ति निर्माण करण्याचीं हीं सर्व साधनें होत. तीं साधनें जर पुनः पुनः धुळीस मिळालीं तर नानावस्तूंचें भरपूर प्रमाणावर उत्पादन करून सर्व लोकांना त्या मिळेशा करणें अगदीं अशक्य होईल.

प्रश्न—ही योजना लोकांना न आवडल्यामुळें जर त्यांनीं ती अंमलांत आणिली नाही तर काय होईल ?

उत्तर—आज जसें जगांत बहुतेक लोक कंगाल व दरिद्री आहेत तसेच ते पुढेंही रहातील. समजा माझ्या मुलाला जखम होऊन व त्या जखमेत विशिष्ट प्रकारचे जंतु शिरून त्याला धनुर्वात होण्याचीं चिन्हें

दिसूं लागलीं आहेत. अमूक एक औषध टोंचल्याशिवाय हा मुलगा बरा होणार नाही असें जर डॉक्टरचें मत पडलें, तर तें औषध त्या डॉक्टरला मी माझ्या मुलाला टोंचावयास सांगितलें पाहिजे. पण तसें न करतां मी जर म्हणालों कीं, या औषधाचा रंग माझ्या डोळ्याला बरा दिसत नाही किंवा माझ्या काकीला हें औषध टोंचलेलें आवडत नाही, आणि हा आक्षेप घेऊन जर मी माझ्या मुलाला तें औषध टोंचवलें नाही तर काय होईल ? धनुर्वात होऊन माझा मुलगा मरेल !!

आतांच्या ह्या संवादांत एक अत्यंत भानगडीचा विषय मी तुम्हांला सोपा करून सांगण्याचा प्रयत्न केला आहे. तो सोपा करतांना फक्त कांहीं महत्त्वाचे मुद्दे मला घेतां आलेले आहेत, व कित्येक मुद्दे गाळावे लागलेले आहेत; पुष्कळसा तपशील सांगतां आलेला नाही. फक्त दारिद्र्य घालविण्याचा प्रश्न विधायकरीतीनें सोडवावयाचा असल्यास कोणत्या दिशेनें जावें लागेल इतकेंच मार्गदर्शन मी करूं शकलों आहे. तेव्हां हें विवेचन अगदीं त्रोटक आहे हें लक्षांत ठेऊनच तुम्ही त्याचा विचार करावा अशी माझी तुम्हांला विनंति आहे.

दुसरें असें, कीं लोकांचें दारिद्र्य घालविल्यानें लोक आपोआप सुखी, व सुसंस्कृत होतील असें मला वाटत नाहीं. आज जगांत पुष्कळ लोक श्रीमंत आहेत. पण त्यांतले पुष्कळसे सुखी व सुसंस्कृत नाहीत. श्रीमंतीनें माणसाला आढ्यता येते. व्यसनांत पडण्याचा मोह उत्पन्न होतो. इतरांबद्दल तुच्छता वाटते. काम करूं नये, आळशी रहावें असें वाटण्याचा संभव असतो. वेश्यागृहें, शर्यतीचीं भैदानें, यांत अनेक श्रीमंत लोक आढळतात. इस्टेटीसंबंधींचीं कोर्टीतलि भांडणें, बापलेकांचा किंवा नवरा-बायकोचा बेबनाव, काळ्या बाजारांतील नफे-बाजी, पैशाची अफरातफर, व्यवहारांतला खोटेपणा या गोष्टींचा कितीतरी वेळां श्रीमंतीशीं संबंध असलेला दिसून येतो. तेव्हां मी सांगितलेलें धोरण जर मानवजातीनें शंभर दीडशें वर्षे स्वीकारलें तर जगांतील दारिद्र्य

जाईल हें खरें आहे; पण दारिद्र्य जाऊन जनतेला सर्व आवश्यक गोष्टी तसेंच सर्व ऐषआरामाच्या गोष्टी मिळाल्या म्हणजे लोक सुस्वभावी, विवेकी, उदारवृत्तीचे, परोपकारशील व प्रेमळ होतील असे बिलकुल नाही. आज दारिद्र्यरूपी जी एक मोठी अडचण बहुजनसमाजासमोर आहे ती जाईल. ती अडचण घालवणें अत्यंत निकडीचें आहे. ती कशी घालवावयाची त्याचा खुलासा मी केला आहे. पण ती गेली तरी माणसाला सुखी, सुस्वभावी व सुसंस्कृत करण्यासाठीं दुसरा प्रयत्न सुरू ठेवावा लागेल. माणसाचें शिक्षण सुधारावें लागेल. त्याच्या समोर वेगळीं ध्येयें ठेवावीं लागतील. त्याला खरीं मूल्यें पटवून द्यावीं लागतील. नुसतें दारिद्र्य घालविल्यानें माणूस आपोआप सुखी व सुसंस्कृत होणार नाही. नुसतें दारिद्र्य घालविलें व दुसरा कांहीं प्रयत्न सुरू ठेवला नाही तर हल्लींच्या पैसेवाल्या लोकांप्रमाणें जनता अधिकाधिक हांवरी, गर्विष्ठ व स्वार्थी होईल, आणि समाज अधोगतीला जाईल.

आम्हीं थिऑसफिस्ट लोक असें म्हणतो कीं, जगांतील घडामोडींच्या पाठीमागें ईश्वराचें एक सूत्र असतें, एक मानवी उत्क्रांतीची योजना असते. त्या योजनेनुसार बोलावयाचें असलें तर मी म्हणेन कीं आज एक युग संपून दुसऱ्या युगाला सुरुवात होत आहे. जुनी विचारसरणी, जुना दृष्टिकोण, जुनी रहाणी, जुने राजकारण, जुने अर्थकारण, जुना वेदान्त हीं मागें पडत असून लवकरच उजाडणाऱ्या नव्या युगांत या सर्व गोष्टींचें स्वरूप बदलणार आहे आणि जगाची एक वेगळी घडी बसणार आहे. जुने मोडण्याचा व नवे घडण्याचा आजचा हा संक्रमणकाल आहे. जो शहाणा असेल त्यानें आजच्या घडामोडींच्या पाठीमागें जें ईश्वरी सूत्र आहे, जी उत्क्रान्ति योजना आहे तिच्याकडे प्रतिभेच्या डोळ्यांनीं बघावें, ती समजून घ्यावी आणि यथाशक्ति आपल्या विचारांचा व क्रियांचा त्या योजनेला पाठिंबा द्यावा. पुष्कळांनीं ती योजना समजाऊन घेऊन तिला स्वतःचें पाठबळ दिलें तर ती लवकर सिद्धीस जाईल आणि योग्य कार्याला साहाय्य दिल्याचें समाधान त्यांना

लाभेल. ती समजून घेतली नाही व अज्ञानानें वा दुराग्रहानें तिला विरोध केला तर ती सिद्धीस जाण्याच्या मार्गांत कांहीं अडचणी येतील आणि तिचें फळ मानव जातीच्या हातीं पडण्याला कांहीं अधिक वेळ लागेल. पण ती योजना ईश्वरी सूत्रांत गुंफलेली असल्यामुळें, ती कधींही फोल होणार नाही. आपण तिला दुजोरा दिला तर आज जरी आपणांला लोकांनीं मूर्खांत काढलें तरी आपण परिणामी शहाणे ठरूं. विरोध केला तर तिचा प्रवाह आपल्याला पाण्यांत बुडवून तो आपल्या डोक्यावरून इष्टस्थळीं जाईलच जाईल. तुम्हां तरुणांनीं व तुमच्या राजकारणी पुढाऱ्यांनीं याबाबत काय धोरण स्वीकारावें तें तुमचें तुम्ही ठरवावयास हवें.

या पुस्तिकेंतील शेवटच्या भागांत सुचविलेल्या साधनासंबंधी
अधिक माहिती व चर्चा पुढील ठिकाणी
जिज्ञासूंस पहावयास मिळेल.

- (1) Economics and Theosophy—by C. Jinarajadasa
(1944)—T. P. H. Adyar
- (2) Theosophy and Reconstruction—by C. Jinarajadasa
March 1942, Theosophist pages 426-29
- (3) The New Mental Framework Necessary for Man
—by C. Jinarajadasa—Theosophist—February
1948 (P. 388)
- (4) The New Civilization—Economics of the New
Civilization (Pages 81-110) Lectures given in
London in 1927, by A. Besant.
- (5) The New World of Socialism by Rohit Mehta.

Available from
THE THEOSOPHICAL PUBLISHING HOUSE,
ADYAR MADRAS 20

ठेविली आहे. ही मांडणी प्रत्येकाच्या मनांत स्वतःच्या धर्माबद्दल आदर निर्माण करून त्यांतील रहस्य स्पष्ट करते व त्याबरोबरच जगांतील इतर धर्मांबद्दल सहानुभूति निर्माण करते. ती मांडणी अनेक प्रश्नांस समर्पक उत्तरेही देते. मृत्यु म्हणजे काय ! मृत्यूनंतर जीव शाबूद रहातो का ! माणसाला एक जन्म असतो कीं अनेक असतात ! माणसाची उत्क्रान्ति कशी होते ! ईश्वर आहे का ! मानवी इतिहासाच्या पाठीशीं कोणी सूत्रधार आहेत का ! जगाची नवीन घडी कशी बसवितां येईल ! असल्या प्रश्नांस थिऑसॉफींत नवीन रीतीचीं व समर्पक उत्तरे देण्यांत येत असतात.

बंधुत्वाची आवड असणाऱ्या कोणत्याही जिज्ञासूला थिऑसॉफिकल सोसायटीचा सभासद होता येते. थि. सोसायटींत संपूर्ण मतस्वातंत्र्य आहे. थिऑसॉफीच्या अमुक एका सिद्धान्तावर सभासदानें श्रद्धा ठेवली पाहिजे असा कोणताही निर्बंध नाही. अभ्यास करून सभासदांनीं आपलीं मते बनवावीं, असें सोसायटीचें सभासदांना सांगणें आहे. यावरून दिसून येईल कीं थिऑसॉफिकल सोसायटी किंवा थिऑसॉफी ह्यांना पंथ असें म्हणतां येणार नाहीं. ही सोसायटी नुसती तात्त्विक चर्चा करण्यासाठीं काढलेली नाही. स्वतःला आणि जगाला सुधारण्यासाठीं, सर्वांना समजूतदार व कर्तव्यदक्ष करण्यासाठीं, जगांतील दुःख कमी व्हावें एतदर्थ नाना उद्योग करण्यासाठीं ती स्थापिलेली आहे.

थिऑसॉफिकल सोसायटीची घटना लोकशाहीस धरून आहे. तिचे सभ्यांचे लोकनियुक्त अध्यक्ष श्री. एन्. श्रीराम हे आहेत. तिचें आंतरराष्ट्रीय मुख्य पीठ मद्रासनजीक अक्बार येथें आहे. हिंदुस्थानांतील मराठीच्या प्रान्तांत तिच्या चौदा शाखा आहेत. या शाखांस संघटित करणाऱ्या संस्थेस मराठी थिऑसॉफिकल फेडरेशन म्हणतात. तिचे सभ्यांचे अध्यक्ष श्री. राजाराम सत्ताराम भागवत एम्. ए. पोलिस लाईनजवळ, ठाणें, हे आहेत. चिटणीस श्री. गंगाधर रघुनाथ भडमडे बी. ए., एल.एल. बी., १८ गणेशवाडी, पुणें ४, व श्री. मोपाळ हरी कुंटे बी. एस्सी, सेवानिवृत्त प्राध्यापक, ७८१ रविवार, नाशिक-हे आहेत. त्यांचेपैकी कोणाहीकडून जास्त माहिती जिज्ञासूंस मिळूं शकेल.

मराठी थिऑसॉफिकल फेडरेशनने प्रसिद्ध केलेली पुस्तके

(१) थिऑसॉफीवरील सुबोध व्याख्याने
भाषांतरकार दे. भा. लेले, बी. ए.	} रु. आ. वे.
०-१२-०
(२) सिद्धपुरुष व त्यांचा संप्रदाय
लेखक वा. ल. चिपळूणकर व रा. स. भागवत	
(३) हिंदु सामुदायिक पूजा (भारत-समाज-रचित)
सार्थ व सटीप ले. रा. स. भागवत एम्. ए. (ठाणे)	} १-१२-०
(४) महम्मद पैगंबर व त्यांचा इस्लामधर्म
ले. वा. ल. चिपळूणकर	
(५) मृत्यूनंतर काय ? (दोन जिज्ञासूंचा संवाद)
ले. रा. स. भागवत. एम्. ए.	} ०-४-०
(६) ईश्वर आहे काय ? (दोन जिज्ञासू-
मधील संवाद)-ले. रा. स. भागवत	
(७) थिऑसॉफी म्हणजे काय ?
ले. रा. स. भागवत, एम्. ए.	} ०-४-०
(८) साधनचतुष्टय — " कृष्णजी "—रून " At the
Feet of the Master " चें मराठी भाषांतर	
(९) जीवनाचा हेतु—लेखक वा. ल. चिपळूणकर	} ०-४-०
(१०) थिऑसॉफीत नवीन काय आहे ?
(दोन जिज्ञासूंचा संवाद)
ले. वा. ल. चिपळूणकर व रा. स. भागवत	

१ वेष्ट-चरित्र—आवृत्ति २ री (१९४७) ले. रा. स.
भागवत. प्रकाशक : महाराष्ट्र ग्रंथभांडार, लि. मुंबई ४.	} ५-०-०
२ राजयोगाची मूलतत्त्वे व अभ्यास-ले. रा. स. भागवत
एम्. ए. प्र. महाराष्ट्र ग्रंथभांडार, लि. मुंबई ४	
३ जीवन आणि कला—श्री. जिनराजदास
(माजी अभ्यास थि. सोसायटी) यांच्या लेखांचा अनुवाद,
ले. दे. भा. लेले, प्र. महाराष्ट्र ग्रंथभांडार, लि. मुंबई ४.	} ३-०-०
४ मृत्यु व मृत्यूनंतर-ले. रा. स. भागवत, एम्. ए.,
प्र. अ. अ. कुळकर्णी, कौटिनेंटल प्रकाशन, टिळक रोड, पुणे २.	
५ स्वप्नसृष्टि-ले. ज. ना. डगे, एम्. ए. ठाणे पृ. १२५	} १-६-०
३१ ऑक्टोबर पर्यंत नावे मोंदविल्यास १-४-० रु.	

वर दिलेली थिऑसॉफिकल फेडरेशनने प्रसिद्ध केलेली मराठी पुस्तके व इतर वरील पुस्तके पुढील पर्यावर चौकशी केल्यास मिळू शकतील— श्री. दत्तात्रेय गोविंद काळे, बी. ए., गोविंदमुवन, आपटे रोड, पुणे ४.

भा. भू. प्रेस, पुणे ४.]